

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
MYKHAILO HRUSHEVSKY INSTITUTE
OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 18

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 21

Kyiv
UKRAINIAN WRITER
2013

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 18

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 21

Київ
УКРАЇНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
2013

Видання засноване у 1926 р., відновлене у 1992 р.

У черговому томі “Українського археографічного щорічника” (вип. 18) друкуються статті й джерельні матеріали з історії України XI–XX ст., зокрема аналізуються топоніми у графіті Софії Київської (XI–XVII ст.), уявлення про верховну владу у Великому князівстві Литовському, політика Трансильванського князівства напередодні вторгнення до Речі Посполитої у 1657 р., методи та принципи дослідження документальних матеріалів з історії УАПЦ–УПЦ (1921–1939), система шифрування документів ОУН(б) у післявоєнний період та ін. Рубрика “Пам’ятки історіографії” представлена неопублікованими раніше розвідками Євгена Завалинського про польсько-турецькі відносини у XV–XVII ст. та Омеляна Прицака про Катерину Грушевську. У виданні особливе місце відведено вивченню життя і творчості Михайла Грушевського (його листування з Володимиром Винниченком, лектура доуніверситетських часів, нові документи до історії його хвороби у 1934 р. тощо). Рубрика рецензій та оглядів подає читачеві рефлексії про нові видання в Україні, Росії та інших країнах. У “Miscellanea” подано історико-документальні нотатки.

Для науковців, викладачів історії, учителів, студентів і всіх, хто цікавиться історичним минулим України.

Редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ (*головний редактор*),
Олександр МАВРІН (*заступник головного редактора*),
Броніслав АДАМОВИЧ, Геннадій БОРЯК, Віктор БРЕХУНЕНКО,
Дмитро БУРІМ, Ігор ГИРИЧ, Любов ДУБРОВІНА, Мирон КАПРАЛЬ,
Надія МИРОНЕЦЬ, Юрій МИЩИК, Всеволод НАУЛКО, Юрій ПІНЧУК,
Ольга ТОДІЙЧУК, Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ, Ярослав ФЕДОРУК

Редколегія тому:

Павло СОХАНЬ (*голова редколегії*),
Ігор ГИРИЧ, Володимир КРАВЧЕНКО, Олександр МАВРІН,
Григорій СТАРИКОВ, Ярослав ФЕДОРУК (*відповідальний секретар*)

Зареєстровано Міністерством юстиції України 30 квітня 2009 р.

Свідоцтво: Серія КВ № 15258–3830 Р

Зареєстровано ВАК України як фахове видання з історичних наук у 1999 р.

Перереєстровано постановою Президії ВАК України від 01.07.2010 р., № 1–05/5

(Бюлетень ВАК України. – К., 2010. – № 7)

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
(протокол № 2 від 16 квітня 2013 р.)*

- © Археографічна комісія НАН України;
Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, 2013
- © Український письменник, 2013

Ярослав ФЕДОРУК (Київ)

НЕЗДІЙСНЕНИЙ ПРОЕКТ ВИДАННЯ “УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ” КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ У “ГАРВАРДСЬКІЙ СЕРІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА”

Ім'я Катерини Грушевської – дуже світле в українській науці й культурі. Це не лише тому, що за понад десять років академічної праці дослідниці зробила неоціненний внесок у вивчення етнографії та українського фольклору. Не лише також тому, що в роки вимушеного заслання Михайла Грушевського до Москви у 1931–1934 рр. вона допомагала йому в праці, а після смерті батька жертвовно готувала до друку його книжки. Її ім'я світле ще й із тієї причини, що після арешту в 1938 р. вона зберегла людську гідність і шляхетність, зазнавши моральних і фізичних принижень від слідчих НКВС і суддів. Усі відомі на сьогодні біографи Катерини Грушевської, які писали про її життя та творчість, марно боролися зі своїми емоціями у наукових працях.

Не є винятком тут нарис Омеляна Пріцака про життя й творчість Катерини Грушевської. Цей текст мав бути редакційним вступом до перевидання корпусу українських народних дум, що планувалося у 1969–1970 рр. у співпраці Гарвардського комітету українознавчих студій та Української вільної академії наук у США в серії “Harvard Series in Ukrainian Studies”. Рукопис вступу зберігається у приватному архіві Омеляна Пріцака разом з матеріалами до укладеної ним бібліографії праць Катерини Грушевської¹.

Інформація про проект перевидання “Українських народних дум” Катерини Грушевської, що готувалося на межі 60-х – 70-х років ХХ ст. у США, сьогодні майже не трапляється в науковій літературі. У 1969 р. було укладено план-проспект “Гарвардської серії українознавства”, що складався з двадцяти п'яти позицій. Однією з них були “Українські народні думи” з передмовою, як планувалося, професора Альбертського університету Б. Лорда й перекладом англійською мовою усіх опублікованих дослідницею дум².

З листа Василя Омельченка до Омеляна Пріцака від 8 травня 1970 р. довідуємося, що це перевидання дум, упорядкованих Катериною Грушевською з бібліографією її праць готувалося до друку в ширшому контексті кількох інших подібних проектів – бібліографії праць Мирона Кордуби, а також “Вибраних творів та листування” Дмитра Дорошенка³. Причому остання позиція

¹ *Пріцак О.* Kateryna Hruševska (1900 – ?) // Наукова бібліотека Національного університету “Києво-Могилянська академія” (далі – НаУКМА). Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 128.

² Видання “Гарвардської серії українознавства” // Свобода. – Джерзі Ситі; Нью-Йорк, 1969. – Ч. 97. – 24 травня. – С. 4.

³ НаУКМА. Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 48.

Нездійснений проект видання “Українських народних дум”...

не була включена до згаданої програми видань “Гарвардської серії українознавства”. У підсумку проект публікації праць Дорошенка залишився нездійсненим. Потреба в його бібліографії не мала такої актуальності, як, скажімо, щодо Катерини Грушевської, оскільки список його робіт було видано ще у 1940-х роках у Празі Юрієм Тищенком-Сірим, а листування (лише з Вячеславом Липинським) готувалося до друку Східноєвропейським дослідним інститутом ім. В. К. Липинського й було опубліковане у 1973 р.⁴. Бібліографію ж праць Кордуби Омелян Пріцак готував разом з Ярославом Дашкевичем, видавши її друком у 1972 р. в Мюнхені у тій самій “Гарвардській серії українознавства” (прізвище Ярослава Романовича було сховане за криптонімами NN)⁵.

У такому загальному світлі видавничих планів українських наукових установ США і Західної Європи слід розглядати й цей нездійснений проект видання “Українських народних дум” Катерини Грушевської з переліком її друкованих праць.

За тогочасним станом науки західний світ уже мав прецедент публікації дум українською мовою з паралельним французьким перекладом. У 1947 р. в Парижі було видано добірку з двадцяти козацьких дум на основі праць Катерини Грушевської, де український текст дум супроводжувався французьким перекладом упорядниці Марії Шерер⁶. Про велике враження, яке це видання справило на науковий світ в СРСР наприкінці 1950-х років, свідчив член-кореспондент АН УРСР, визначний славіст і дослідник давньої української літератури Павло Попов. Таке свідчення він подавав 16 вересня 1958 р. у зв’язку з процедурою реабілітації Катерини Грушевської, що проходила у 1958–1959 рр. “На только что закончившемся VI-м Международном съезде слави́стов в Москве на выставке привлекало внимание делегатов, посетителей выставки, французское издание народных дум, основанное на корпусе Грушевской...” – говорив Попов. Окрім того, він заявляв, що делегати з’їзду передавали йому чутки, нібито у західному світі тоді готувався ще й англійський переклад дум: “...тоже на основе «корпуса» Грушевской”, – додавав дослідник⁷.

Отже, генеза проекту перевидання “Українських народних дум” Омеляном Пріцаком у 1969 р. сягала своїми витокami щонайменше у глибину двох

⁴ Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за 1899–1942 роки. – Прага, 1942. – 62 с. (бібліографію праць за 1942–2006 рр. уклав Григорій Курас, див.: *Курас Г.* До продовження бібліографії Дмитра Дорошенка: (1942–2006) // *Вісті УВАН у США / Ред. О. Домбровський.* – Нью-Йорк, 2007. – Ч. 4. – С. 255–266 (бібліографія Дорошенка з 1942 р. включно: с. 266–279)); *Липинський В.* Архів. – Філядельфія, 1973. – Т. 6: Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського / Упоряд. І. Ковицький. – 652 с.

⁵ *Дашкевич Я.* Мирон Кордуба та його “Бібліографія історії України” // *Український археографічний щорічник.* Нова серія (далі – УАЩ). – К., 2001. – Вип. 5/6. – С. 17; *НаУКМА.* Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 1324.

⁶ *Les dumy Ukrainiennes: épopée cosaque / Ed. Marie Scherer.* – Paris, 1947. – 140 р. Огляд цього видання див: *Матяш І.* Катерина Грушевська: Життєпис, бібліографія, архіви. – К., 1997. – С. 95–96; *її ж.* “Зірка першої величини”: Життєпис К. М. Грушевської. – К., 2002. – С. 173–174.

⁷ *Галузевий державний архів СБУ (далі – ГДА СБУ).* – Спр. 50407 ФП. – Т. 1. – Арк. 83.

десятиліть. Важко зараз ствердити, чи на самому початку в цьому проєкті йшлося про англійський переклад самих лише дум, чи цілого твору Катерини Грушевської. Проте з певністю можна говорити, що український факсимільний передрук цього двотомника готувався, оскільки в архіві Пріцака зберігаються укладені покажчики до видань 1927 і 1931 рр.⁸. Ці покажчики досі не втратили актуальності й вони заслуговують на окрему публікацію, оскільки оригінальні томи “Українських народних дум”, а також їхній пізніший факсимільний передрук у 2004 р. друкувалися без цього довідкового апарату. Згідно з планом самої Катерини Грушевської, оприлюдненим у 1931 р., покажчики до всіх упорядкованих нею томів вона мала намір опублікувати у третьому томі дум разом з додатками⁹.

У 1969–1970 рр. редакційний вступ Омеляна Пріцака мав доповнюватися укладеною ним бібліографією праць Катерини Грушевської. Ця бібліографія, на нашу думку, була окрасою проєктованого видання, оскільки перелік її публікацій, що укладався істориками перед тим, мав дуже загальний і неповний характер¹⁰. Окремі книжки, що тоді виходили друком у “Гарвардській серії українознавства”, як-от Олександра Оглоблина, мали саме таку структуру: вступ редактора серії, перелік публікацій автора, ширша передмова про видання (у даному разі самого автора), факсимільний текст трьох монографій, об’єднаних в одній книжці, й покажчики¹¹.

Проте на якомусь етапі підготовчої праці у план факсимільного видання двотомника Катерини Грушевської, як видається, було внесено уточнення. Йшлося про великий проєкт корпусного видання дум англійською мовою з текстовими варіантами дум, коментарями, анотаціями і т. д. Як менший варіант цього проєкту готувався до друку переклад самих лише текстів дум як стародавніх епічних творів, що майже всі бралися з двотомного видання Катерини Грушевської (тридцять з тридцяти двох опублікованих). Ця книжка вийшла друком у 1979 р. з перекладами дум Юрія Тарнавського й Патриції Килини та передмовою Наталії Мойл-Кононенко як результат співпраці Наукового інституту Гарвардського університету з Канадським інститутом українських студій¹². Однак згаданий великий проєкт корпусного видання дум з

⁸ НаУКМА. Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 1323. – Арк. 57–131.

⁹ Грушевська К. Передне слово // Грушевська К. Українські народні думи. – К., 2004 (репр. вид.: Харків; К., 1931). – Т. 2. – С. V.

¹⁰ Див., напр.: Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків // Записки НТШ. – Париж; Чикаго, 1962. – Т. 173: Праці Історико-Філософської секції. Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. – С. 77.

¹¹ Див.: Ohloblyn O. History of Ukrainian Industry. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1971. – (Harvard Series in Ukrainian Studies. – Vol. 12). Іншим факсимільним передруком “Гарвардської серії українознавства” з видання 1930 р. була, наприклад, книжка Федора Савченка зі вступом Омеляна Пріцака як редактора серії та передмовою Василя Дмитришина: Savchenko F. The Suppression of the Ukrainian Activity in 1876. – München: Wilhelm Fink Verlag, [1970.] – xxix, xiii, 414 p.

¹² Tarnowsky George, Kilina Patricia. Editorial Note // Ukrainian Dumy: Editio Minor: Original Texts / Transl. by George Tarnowsky and Patricia Kilina; Introd. by Natalie K. Moyle. – Toronto; Cambridge, Mass., 1979. – P. 3.

Нездійснений проект видання “Українських народних дум”...

коментарями й текстологічною критикою, а також сам факсимільний передрук “Українських народних дум” Катерини Грушевської так і не було здійснено.

* * *

Публікуючи сьогодні текст Омеляна Пріцака, слід мати на увазі, що це є пам’ятка історіографії – одне зі свідчень того етапу в історії науки, коли українські інтелектуальні сили намагалися відродити й поширити у США та Європі заборонені в СРСР найкращі взірці творів на рідних землях. Відомості про життя Катерини Грушевської у 1930-х роках і після її арешту бралися переважно з усних розповідей людей, які в цей період спілкувалися як із нею самою, так і з її матір’ю. Документальних матеріалів було вкрай мало. Це значною мірою пояснює, що вступне слово Пріцака позначене дуже виразними впливами, насамперед, попередніх мемуарних або мемуарно-дослідницьких публікацій Володимира Дорошенка, Наталії Полонської-Василенко та інших¹³. У дальшій творчості Пріцак використовував цей текст для коментарів про Катерину Грушевську під час роботи над іншими близькими темами¹⁴.

Читаючи редакційний вступ Пріцака й порівнюючи його з сучасними дослідженнями про Катерину Грушевську, ми бачимо, якими великими лакунами в його науковому творі були відомості стосовно її біографії. Особливо це стосується періоду арешту Михайла Грушевського 23 березня – 15 квітня 1931 р., арешту Катерини в ніч з 10 на 11 липня 1938 р., її заслання, а навіть і точних дат смерті як дружини Михайла Сергійовича, так і самої Катерини (що не дивно, – адже рік її смерті в таборі вдалося встановити лише на основі архівно-слідчої справи з СБУ¹⁵). У такому сенсі текст Пріцака фіксує стан того наукового знання про Катерину Грушевську, який був в українській історіографії вільного світу у період кінця 60-х – початку 70-х років ХХ ст. Деякі твердження тут викладено майже виключно на основі тих чуток, що побутовали в Києві у передвоєнний період або в часи німецької окупації (як-от про її арешт за звинуваченням у шпигунстві на користь Японії)¹⁶. Ці новини дійшли до Європи й США, насамперед, за посередництвом Наталії Полонської-Василенко, Олександра Оглоблина й були “підживлені” згаданою мемуарною публікацією Володимира Дорошенка та іншими. Поштовою до останньої слугували листи до Дорошенка з України від листопада 1953 р. про смерть Марії та Катерини Грушевських.

В укладеній Пріцаком бібліографії знаходимо відомість, що третій том “Українських народних дум” Катерини Грушевської “зберігся в рукописній

¹³ *Дорошенко В.* Пам’яті Марії й Катерини Грушевських // Свобода. – Джерзи Ситі, 1955. – Ч. 171: (7 вересня). – С. 3; *Полонська-Василенко Н.* Світлій пам’яті Марії та Катерини Грушевських // *Полонська-Василенко Н.* Спогади / Упоряд. В. Шевчук. – К., 2011. – С. 488–491 (передрук з “Нового життя” (Філадельфія, 1956)); *її ж.* Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків. – С. 7–126; *її ж.* Українська Академія Наук: Нарис історії. – К., 1993. – Ч. I–II.

¹⁴ Див., напр.: *Пріцак О.* Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.; Кембрідж, Масс., 1991. – С. 23, 41–42 (прим. 68).

¹⁵ Див. коментар № 1.

¹⁶ *Пріцак О.* *Kateryna Hruševska* (1900 – ?). – Арк. 2. Див. коментар № 18.

формі”, проте був конфіскований НКВС¹⁷. Це чи не єдина, як видається, згадка в науковій літературі, що третій том дум був підготовлений до друку. Однак ця відомість потребує деяких критичних уточнень.

Ідея впорядкування й корпусного видання українських дум, як зазначала Катерина, виникла ще у Відні в Українському соціологічному інституті, “...далеко від України, від потрібних джерел, бібліотек і збірок, але не вважаючи на труднощі, перші кроки для її зrealізування були зроблені тоді-ж таки”¹⁸. У Києві робота над першим томом корпусу тривала більше трьох років із часу заснування влітку 1924 р. Комісії історичної пісенності.

Прототипом для цього проекту були видання англійських та шотландських народних балад, здійснені Францісом Джеймсом Чайльдом наприкінці ХІХ ст. у десяти томах, а також його попередником Свенном Грюндтвігом – данським фольклористом, етнографом, збирачем та публікатором англійських, шотландських, данських та ісландських балад¹⁹. З українських дослідників найбільші впливи на упорядницю мали Михайло Максимович, Михайло Драгоманов, Володимир Антонович, Павло Житецький, а з її сучасників – Філарет Колесса, Порфирій Мартинович, Опанас Сластіон та інші. З останніми трьома Катерина вела інтенсивне листування. Дослідниця з великим, щирим і підкресленим пієтетом ставилася до їхньої фольклорної та етнографічної праці, вважаючи їх одними з найвидатніших збирачів української народної творчості. Малознаним фактом з її біографії є подорож до Мартиновича у 1926 р. разом з Людмилою Шевченко до Краснограда (Костянтинограда), де кілька днів вони мешкали у місцевого викладача української мови та літератури Івана Неутрієвського. “Гості були уповноважені від М. С. Грушевського відвідати старенького Мартиновича, якому було на той час вже чимало років”, – писав у спогадах про цю подію Іван Деснянський, який був свідком їхнього приїзду²⁰.

У 1925 р. ВУАН уклала договір з Державним видавництвом України про друк першого тому “Українських народних дум”²¹. Від самого початку Комісія історичної пісенності запланувала цілий корпус у шести томах. За проектом Комісії, третій том повинен був готувати Філарет Колесса: йшлося про музичні записи дум²².

¹⁷ НаУКМА. Архів О. Прицака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 37, 40. Див. також коментар № 15.

¹⁸ *Грушевська К.* Передне слово // *Грушевська К.* Українські народні думи. – К., 2004 (репр. вид.: К., 1927). – Т. I. – С. VI.

¹⁹ Там само. – С. IX; *Савченко Ф.* Потрійне свято української народної пісні: (До 100-літнього ювілею появи збірника “Малороссийских песен” Максимовича 1827–1927) // Пролетарська правда. – К., 1927. – 2 жовтня. – С. 5. Див.: *The English and Scottish Popular Ballads* / Ed. by Francis James Child: In 5 vols, 10 pts. – Boston, 1882–1998; *Engelske og skotske folkeviser* / Ed. by Sven Grunttdvig: In 4 vols. – Kjøbenhavn, 1842–1846.

²⁰ *Деснянський І.* Порфирій Мартинович: (Спогади) // Проблем: Місячник культури. – Прага, 1943. – Ч. 7–8. – С. 463. Порфирій Денисович народився у 1856 р.

²¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ). – Ф. 362: Кирило Студинський. – Оп. 1. – Спр. 379. – Арк. 148 зв.

²² *Малик Я.* Катерина Грушевська: [Лекція]. – К., 1991. – С. 11; *Матяш І.* Катерина Грушевська... – С. 83; *Парахіна М.* Наукова спадщина Катерини Грушевської 20 – 30-х років ХХ століття // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 13. – С. 65.

Нездійснений проект видання “Українських народних дум”...

Згадаймо, що Філарет Михайлович мав великий досвід у цій ділянці досліджень – задовго перед тим він збирав думи, працюючи в НТШ, записував їхні мелодії, ще у 1908 р. брав участь у фольклорних експедиціях на Полтавщину (царські жандарми дозволили йому перебувати лише в Миргороді, куди Опанас Сластіон запрошував багатьох кобзарів для запису Колесою дум). У 1910–1913 рр. Колесса видав “Мелодії українських дум” у двох серіях “Матеріалів до української етнології” (т. 13–14), що були перевидані у радянський час у 1969 р. у його кількатомному зібранні творів²³. У 1920 р. вчений уперше видав збірник “Українські народні думи” з науковим дослідженням проблематики, нотами й коментарями до тексту дум. Через кілька років у спеціальній рецензії Катерина Грушевська давала свої схвальні оцінки цій книжці²⁴.

Такий первісний план видання дум у ВУАН коригувався під час самої праці в Комісії історичної пісенності. Уже весною 1928 р. після повернення із закордонного відрядження Катерина, приступаючи до роботи над другим томом, писала до Порфирія Мартиновича, що “томів [з текстами дум] буде мабуть ще зо два...”²⁵. До того ж другий том “Українських народних дум”, як зазначала авторка у “Передньому слові” до нього про найближчі науково-видавничі плани, що їх не судилося здійснити, завершував повну збірку “...відомих дотепер (за станом на 1930 р. – Я. Ф.) текстів дум в тісному розумінню – себто крім кобзарських пародій на думи (жартових пісень у формі дум) і інтелігентських підробок, тобто дум, що були пущені в обіг як народні твори: або нібито записані від народніх співаків, або навіть защеПЛені деяким кобзарям, що потім співали їх новішими часами, пристосовуючи до свого репертуару. Сі другорядні явища думового мистецтва, між якими є і справжні новотвори, думи, що їх кобзарі виспівали по своєму за інтелігентським взірцем, відносимо до третього тому корпусу разом з додатками і покажчиками. Сей том вийде мабуть разом з четвертим томом думових мелодій, що його підготовляє наш заслужений дослідник мелодій дум – академік Ф. Колесса”²⁶. Причому за станом на березень 1931 р., коли Катерина з батьком виїхали до Москви, вони не мали ніякої достовірної відомості про те, чи Філарет Михайлович працював над цим томом. У квітні 1932 р. Михайло Мочульський, який часто був посередником у Галичині для наукових та організаційних справ родини Грушевських під час їхнього заслання в Москві, допитувався у Михайла Возняка, чи Колесса працює над упорядкуванням свого тому дум, чи зайнявся якоюсь іншою роботою²⁷.

²³ Грица С. Й. Фольклористична діяльність Ф. М. Колесси // Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум. – К., 1969. – С. 12, 14–15. Див. також: Крячок М. І. Листування О. Г. Сластьона з М. С. Грушевським та К. М. Грушевською // Архіви України. – 1990. – № 5. – Док. 11. – С. 41.

²⁴ Колесса Ф. Українські народні думи. – Львів, 1920. – 120 с. Рецензію Катерини Грушевської див.: Україна. – 1925. – Кн. 4. – С. 139–142.

²⁵ НаУКМА. Архів О. Прицака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 1605. – Арк. 62–63 (ксерокопія листа від 20 лютого 1928 р.).

²⁶ Переднє слово // Грушевська К. Українські народні думи. – Т. 2. – С. V.

²⁷ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ). – Ф. 29: Михайло Возняк. – Спр. 386. – Арк. 8 зв. (лист від 19 квітня 1932 р.).

Укладаючи думи для другого тому, дослідниця опрацьовувала й згадані пародії на кобзарські думи. Ці тексти, звичайно, траплялися їй під руки, вона їх фіксувала, що підтверджується документально, наприклад, в одному з її листів до Михайла Возняка від 4 грудня 1928 р.²⁸ Однак, незважаючи на те, що у 1930 – на початку 1931 рр. Катерина Грушевська могла-таки працювати над продовженням досліджень народних дум, у неї все ж фізично не вистачило часу підготувати до друку ще один том корпусу. У той період ішла підготовка до друку другого тому, який, згідно із зобов'язаннями, що їх Кафедра брала на себе у квітні 1930 р., мав вийти до 1 січня 1931 р.²⁹ У “Передньому слові” до другого тому дослідниця так і писала, що він має вийти на третій рік після виходу першого тому, “...що з’явився в кінці 1927-го року...”³⁰.

Однак справа затягувалася. Станом на кінець січня 1931 р. книжка ще не була надрукована, і на засіданні Культурно-історичної комісії 20 січня Катерина Грушевська реферувала свою передмову до другого тому, в якій, за свідченнями присутнього на цьому засіданні Федора Савченка, “...не виявлено марксистського підходу”³¹. В іншому листі до Кирила Студинського від 13 лютого Савченко повідомляв, що видавництво відмовилося збільшити гонорар Катерині Грушевській за видання цього тому³². Отож приблизно на цей період, на лютий 1931 р., слід відносити, мабуть, дату виходу в світ другого тому “Українських народних дум” – якраз напередодні від’їзду 7 березня Михайла і Катерини Грушевських до Москви. У звіті Кафедри за 1931 р. про це згадано лише загальними фразами: “Наук[ова] співробітниця К. М. Грушевська з початком 1931 р. закінчила друк II тому українських народних дум, ст. XXX, 304, №№ 14–33”³³.

У самій Москві у 1931–1934 рр. Катерина хоч і продовжувала дослідження над корпусом дум, проте ця робота, звісно, не могла бути такою ефективною, як раніше в Києві. Окрім суб’єктивних причин – морального пригнічення у зв’язку з арештом батька і засланням, переслідуванням родини, несправедливими звинуваченнями у ВУАН, у т. ч. й від найближчих друзів, заборорою приїхати в Україну тощо, – для цього було й багато суто практичних мотивів: допомога батькові у його науковій праці, її відірваність у Москві від головного джерельного матеріалу до українського фольклору, відсутність потрібної літератури, що залишилася у київській книгозбірні, важкі умови життя у сирому, холодному й чужому помешканні тощо.

Проте цілком певно можна твердити, що дослідниця не припиняла праці над думами ані у 1930–1931 рр. у Києві, ані пізніше, коли змушена була виїхати до Москви. Наприклад, у різні періоди 1931–1933 рр. Михайло Мочульський допитувався у Михайла Возняка та Кирила Студинського про

²⁸ Там само. – Спр. 269. – Арк. 1.

²⁹ Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУВ.ІР). – Ф. X. – № 1948–1963. – Арк. 7.

³⁰ *Грушевська К. Переднє слово // Грушевська К. Українські народні думи. – Т. 2. – С. V.*

³¹ ЦДІАЛ. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 379. – Арк. 142 зв.

³² Там само. – Арк. 148 зв.

³³ НБУВ.ІР. – Ф. X. – № 3027–3082. – Арк. 63.

Нездійснений проект видання “Українських народних дум”...

якусь нову наукову літературу з дослідження дум “...або близьких тем” – наприклад, польських співаків або музикантів XVI–XVIII ст. Він просив цих дослідників також поцікавитися щодо подібних тем у Володимира Дорошенка або Івана Кревецького³⁴. Зрозуміло, що такі відомості Мочульський збирав для Катерини Грушевської.

Однією з найголовніших термінологічних проблем, яку дослідниця намагалася розв’язати у цей період, було вживання слова “кобзар” в епоху перед Шевченком. Перебуваючи ще в Києві й реферуючи передмову до другого тому “Українських народних дум” на згаданому засіданні Культурно-історичної комісії у січні 1931 р., вона відкидала значення кобзарів в епоху Богдана Хмельницького. У дискусії з цього приводу Михайло Грушевський підтримував ці твердження, оскільки безпосередніх документів на цю тему не було виявлено³⁵. “Кат[ерина] Мих[айлівна] має сумніви що до слова «кобзар», – писав Мочульський до Возняка у червні 1932 р. – Чи існувало воно перед Шевченком? [...] Звичайно писалося «діди з кобзами». А само слово «кобзар» перед Шевч[енком] так якби не існувало”³⁶. Возняк, однак, ставився з більшою довірою до цього терміна й пересилав згадки з реєстру Війська Запорозького 1649 р. про козаків Федора Кобзаря з Івангородської сотні Уманського полку і Василя Кобзаря з Краснянської сотні Брацлавського полку³⁷.

Окрім того, у 1932 р. в одному з листів Катерина Грушевська згадувала, що “...обробила всі фальшиві думи...” у збірці Срезневського “Запорозька старовина”³⁸. Характер цього заняття виглядає дуже співзвучним з тими згаданими планами, які дослідниця подавала у “Передньому слові” до другого тому. Творчості Срезневського вона взагалі приділяла багато уваги у московський період життя й формулювала для Історичного циклу ВУАН свою планову тему на 1933 р. як “Використання укр[аїнської] усної словесности літературними й історичними концепціями I-ої половини XIX ст.”³⁹. У листах за той період М. Грушевський свідчив, що його донька працює над культурною і літературною історією XVIII–XIX ст., “...не кидаючи і своїх занять думами і їх носіями”⁴⁰. У 1932 р. Катерина завершила більшу розвідку, над

³⁴ ЛННБ. – Ф. 29. – Спр. 386: Листи М. Мочульського до М. Возняка. – Арк. 5 зв. (лист від 20 листопада 1931 р.), 14–15 зв. (лист від 18 грудня 1932 р.), 16 зв. (лист від 22 лютого 1933 р.), 18 (лист від 26 квітня 1933 р.): ЦДІАЛ. – Ф. 379: Михайло Мочульський. – Оп. 1. – Спр. 11: Листи М. Возняка до М. Мочульського. – Арк. 2 (лист від 24 квітня 1933 р.).

³⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 379. – Арк. 142 зв.

³⁶ ЛННБ. – Ф. 29. – Спр. 386. – Арк. 6 зв. (лист від 30 червня 1932 р.).

³⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 379. – Оп. 1. – Арк. 3 (лист М. Возняка від 23 липня 1932 р.). Див.: Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (гол.), В. В. Страшко, Р. І. Остап, Р. В. Майборода. – К., 1995. – С. 210, 241.

³⁸ Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського: (1901–1933) / Упоряд. Р. Дзюбан. – Львів, 2004. – Док. 116. – С. 114.

³⁹ НБУВ.ІР. – Ф. X. – № 2236–2302. – Арк. 46 зв. Див. також: Там само. – № 4063–4099. – Арк. 22, 34–35, 43; № 3027–3082. – Арк. 63.

⁴⁰ Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського: (1894–1932 рр.) / Упоряд. Г. Сварник. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 250 (лист від 12 листопада 1932 р.). Див. також: Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського: (1901–1933). – Док. 117. – С. 116.

якою працювала від самого початку перебування у Москві і яка сьогодні вважається втраченою, “...про професійних співаків XVIII–XIX ст. і їх угруповання; занепад панських співаків у зв’язку з соціальними і культурними змінами та організаційне об’єднання проф[есійних] співаків з прошарками”⁴¹.

Виходячи з усього цього, навряд чи можна говорити про третій том “Українських народних дум”, який нібито був підготовлений Катериною Грушевською до друку перед її арештом. Найбільше, про що можна стверджувати, – це про чернетки й матеріали до третього тому, що сьогодні є невідомими.

Окрім цього, варто ще навести свідчення Ольги Грушевської, яку допитували 15 лютого 1958 р. у зв’язку з поданням нею заяви про реабілітацію Катерини. “Знаю, що она написала большую научную работу, – свідчила Ольга Олександрівна, – и она была принята учеными, но издана эта работа для общего пользования не была, а в библиотеке Академии наук УССР в фонде научных трудов эта работа осталась, и ею ученые, насколько я знаю, пользуются”⁴². Проте не можна з певністю твердити, що тут ідеться, наприклад, саме про “Українські народні думи”. По-перше, через двадцять років після арешту Катерини О. Грушевська подавала не зовсім чіткі свідчення про неї, допускаючи деякі неточності в деталях (як-от про рік її виїзду з батьком до Москви; у пам’яті Ольги Олександрівни також стерся вирок суду, на скільки саме років було засуджено Катерину⁴³). По-друге, у цій фразі можна відчутти й редакційну роботу Катерини над “Історією української літератури” – підготовлена нею до друку батькова праця справді перебувала в Інституті літератури.

Важливо також, що про третій том корпусу дум дослідниця зовсім не згадувала у багатому листуванні за 1934–1938 рр. з академіком Дмитром Петрушевським (близьким приятелем її батька у Москві), де вона описувала свою наукову працю й повсякденне життя після повернення до Києва у листопаді 1934 р.⁴⁴ У кожному разі, сьогодні складно дати відповідь, що конкретно мала на увазі Ольга Олександрівна, коли давала свідчення про якийсь готовий рукопис Катерини Грушевської.

Хоча з тексту Омеляна Пріцака може здатися, що у 1969–1970 рр. до друку готувався лише перший том “Українських народних дум”, виданий у 1927 р.⁴⁵, проте насправді мова йшла про два томи, як ми це бачили з плану-проспекту “Гарвардської серії українознавства”. У 1930-х роках ледь не весь

⁴¹ НБУВ.ІР. – Ф. Х. – № 4063–4099. – Арк. 22. Див.: Федорук Я. Творчість Михайла Грушевського в останній період його життя (1931–1934) // Записки НТШ. – Львів, 2013. – Т. 265: Праці Історико-філософської секції. – С. 165

⁴² ГДА СБУ. – Спр. 50407 ФП. – Т. 1. – Арк. 72.

⁴³ Там само. – Арк. 71 зв.–72.

⁴⁴ Архів Російської академії наук у Москві. – Ф. 493. – Оп. 3. – Спр. 56, 57 (два листа Михайла Грушевського, дванадцять – від Катерини Михайлівни і сім – від Марії Сильвестрівни (з яких один з допискою кількох рядків від Катерини)).

⁴⁵ “У неймовірно короткім часі... вона [Катерина Грушевська] зібрала й опрацювала величезний матеріал – перший том свого корпусу, який оцим ми перевидасмо”, – писав автор (Пріцак О. Kateryna Hruševska (1900 – ?). – Арк. 3).

Нездійснений проект видання “Українських народних дум”...

наклад другого тому було знищено, й уже у 50-х – 60-х роках ХХ ст. на еміграції вважалося, що цієї книжки майже не збереглося для науки⁴⁶. За свідченням Марії Грушевської, “[...] Г. П. У. знищило цілий наклад, так, що й Катерина не мала навіть примірника! Знаю тільки, що оцілило кілька екземплярів тут і за кордоном, н[а]пр[иклад] в тов[аристві] ім. Шевченка”, – писала Марія Сильвестрівна до Володимира Дорошенка у відповідь на його прохання переслати йому другий том⁴⁷. У Києві в бібліотеці Академії наук примірник книжки перебував у відділі “Україніка” після обов’язкової розсилки до 1932 р., як про це Федір Максименко писав у листі до Сергія Маслова у 1947 р. Після розформування цього відділу книжка безслідно зникла й у каталозі бібліотеки вона не значилася. За свідченням Максименка, перед війною у Києві вона була лише у трьох приватних книгозбірнях – філолога-славіста Павла Попова (того самого, який у 1958 р. давав свідчення про велике значення праць Катерини Грушевської для науки), книгознавця Григорія Коляди та етнографа Гарасима. Натомість цей том можна було знайти у Львівській бібліотеці ім. Василя Стефаника⁴⁸.

Максименко достеменно знав те, що він говорить, і його інформація про відсутність книжки у фондах Державної публічної бібліотеки підтверджується її офіційним листом від 23 вересня 1958 р. за підписами директора Н. Рудя й завідувача спецфондів В. Григор’єва. Цей документ фіксує, що станом на кінець 50-х років ХХ ст. у каталогах бібліотеки було лише три авторські книжки Катерини Грушевської. Усі вони були вилучені до спецфондів – “Примітивні оповідання, казки і байки Африки і Америки” (1923), збірник “З примітивної культури” (1924) і перший том “Українських народних дум” (1927)⁴⁹.

В українській науковій літературі середини 1950-х років прізвище Катерини Грушевської взагалі було заборонено згадувати цензурним комітетом. Так, у виданні “Українські народні думи та історичні пісні” (1955) при характеристиці історіографії дослідження дум писалося: “Партія допомогла українській радянській фольклористиці у викритті буржуазно-націоналістичних елементів, які з найлютішим ворогом українського народу буржуазним націоналістом М. Грушевським... чинили справжню диверсію проти радянської культури. [...] Націоналістичні шкідники, які блокувалися з троцькістами і бухарінцями, були викриті й знешкоджені”⁵⁰. Цитата чи не найкраще відображає той стан цензури, що панував в Україні у післявоєнний період, ще до хрущовської “відлиги”. Однак до честі автора і редакторів

⁴⁶ Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків. – С. 77; *її ж.* Українська Академія Наук: Нарис історії. – Ч. II. – С. 196.

⁴⁷ Вальо М. Листи Марії Грушевської до Володимира Дорошенка (1942–1943 рр.) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2004. – Вип. 12. – Док. 8. – С. 483.

⁴⁸ НБУВ.ІР. – Ф. 33. – Спр. 5855. – Арк. 2.

⁴⁹ “Все произведения Екатерины Грушевской являются авторскими и из общего фонда изъяты и хранятся в спецфонде”, – писалося у цьому листі у відповіді на запит з приводу реабілітації Катерини Грушевської (ГДА СБУ. – Спр. 50407 ФП. – Т. 2. – Арк. 181).

⁵⁰ Павлій П. Д. Героїчна поезія українського народу // Українські народні думи та історичні пісні / Ред. М. Т. Рильський, К. Г. Гуслистий. – К., 1955. – С. XIX.

збірника слід сказати, що в книжці жодного разу не згадано Катерину Грушевську, яку цитувати тоді було категорично заборонено, а ганити вульгарними епітетами не піднімалася рука. Щобільше, у передмові автор зі щирою симпатією й повагою говорить про значення творчості Івана Франка, Лесі Українки, Володимира Гнатюка, Філарета Колесси та інших дослідників, які не були проскрибовані у цензурному комітеті. Немає сумніву, що це видання, укладене з урахуванням радянської цензури і обкрасне цензурою, у найближчі п'ять-десять років після виходу в світ дало великий поштовх окремим дослідникам, цілому Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР до планового вивчення українських народних дум та видання наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років чотирьох томів “Творів” Філарета Колесси⁵¹. Ці книжки до сьогодні є безцінними для вивчення дум та важливим етапом у розвитку українського музикознавства, народної пісенної творчості, фольклористики та історії.

У зв'язку з такою ситуацією, що склалася з другим томом “Українських народних дум”, у наукових колах не раз порушувалася ідея стосовно його перевидання. Чи не вперше про це говорила Марія Грушевська, яка писала у 1943 р. у згаданому листі до Володимира Дорошенка: “Що-до сего примірника (в бібліотеці НТШ. – Я. Ф.), то я прошу Вас дуже мати його на оці і в опіці своїй, щоб, коли настане хоч трохи нормальніший час, передрукувати його”⁵².

Проте здійснити такий план вдалося лише в незалежній Україні, коли у 2004 р. факсимільне перевидання цього двотомника було здійснене в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Причому рідкісний другий том для здійснення цього проекту не можна було знайти в київських бібліотеках і його брали з приватної книгозбірні українського славіста Вікторії Юзвенко.

Ще одне видання, уже ширшої тематики, – “Вибрані праці” Катерини Грушевської, куди були включені також її дослідження про думи, побачило світ у Донецьку у 2006–2007 рр.⁵³

У 1970 р. для “Гарвардської серії українознавства” Омелян Пріцак мав копію другого тому “Українських народних дум” з мікрофільму, виготовленого для нього у Празі в Клементинумі 3 червня 1969 р.⁵⁴. З цього мікрофільму в Гарварді було зроблено копії, що мали стати підставою для факсимільного гарвардського перевидання (дві сторінки цих копій зберігаються, зокрема, у папці з матеріалами про видання дум 1979 р.)⁵⁵.

⁵¹ Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум / Підгот. до друку С. Й. Грица. – К., 1969. – 592 с.; його ж. Музикознавчі праці / Підгот. до друку С. Й. Грица. – К., 1970. – 592 с.; його ж. Фольклористичні праці / Вступ. ст. А. Юзвенко. – К., 1970. – 412 с.; його ж. Музичні твори / Підгот. до друку М. Ф. Колесса; ред. С. Й. Грица. – К., 1972. – 454 с.

⁵² Вальо М. Листи Марії Грушевської до Володимира Дорошенка (1942–1943 рр.). – Док. 8. – С. 483.

⁵³ Грушевська К. Вибрані праці: У 3 т. / Упоряд. С. Мишанич. – Донецьк, 2006–2007. – Т. 1–3. – (Серія: “Пам'ятки української словесності”).

⁵⁴ НаУКМА. Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 1323. – Арк. 35.

⁵⁵ Там само. – Арк. 33–34. У серпні 2013 р. авторів цих рядків про це свідчила також п. Наталя Кононенко, яка наприкінці 1960-х років займалася вивченням дум в аспірантурі у Гарварді на кафедрі Пріцака й підготувала передмову до видання 1979 р.

Нездійснений проект видання “Українських народних дум”...

У публікованому нижче вступі цікаво також простежити впливи на Омеляна Пріцака щодо його інформації про працю Катерини Грушевської над виданням творів свого батька у 1934–1938 рр. В укладеній бібліографії, у розділі про редакційну діяльність дослідниці Пріцак зазначав, що т. зв. одинадцятий том “Історії України-Руси” Михайла Грушевського було конфісковано органами НКВС⁵⁶. Сьогодні важко ствердити, звідки автор черпав ці відомості⁵⁷. Такі новини були досить поширеними серед науковців в Україні, де Іван Бутич ще наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років свідчив (зокрема, Ярославові Дашкевичу), що у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки він бачив папку з рукописними аркушами Грушевського з продовженням “Історії України-Руси”. Насправді, як виникає з документів, готового до друку продовження виданої Катериною другої частини десятого тому не було. Можна припускати, що Іван Бутич бачив папку лише з чернетками М. Грушевського окремих розділів цієї праці й матеріалами, нотатками та іншими рукописами для наступних томів⁵⁸. Окрім того, у 1934–1938 рр. Катерина Грушевська не займалася підготовкою цієї т. зв. частини “Історії України-Руси” до друку. Про це свідчать згадані її листи за той період до академіка Дмитра Петрушевського до Москви, за якими фактично по місяцях можна реконструювати її редакційну працю над спадщиною батька⁵⁹.

У зв’язку з цим можна робити лише припущення, що Пріцак міг отримати цю інформацію від Івана Крип’якевича, з яким вони зустрічалися у Львові в 1959 р. й вели багато розмов на різні теми. Крип’якевич, своєю чергою, міг знати про це від самого Бутича, з яким вони у той період близько спілкувалися у праці над підготовкою до друку “Документів Богдана Хмельницького”, що побачили світ у 1961 р.

Опосередкованим свідченням того, що Пріцак мав відомості про т. зв. одинадцятий том від істориків з України, а не з еміграції, є його коментарі до пізніших робіт, опублікованих у 1991 р. В одному із них він стверджував, що М. Грушевський нібито довів свою “Історію України-Руси” до гетьманування Петра Дорошенка, проте, за інформацією його київських знайомих, “...рукописна друга половина десятого тому десь кілька років тому пропала безслідно з Інституту історії АН УРСР”⁶⁰.

⁵⁶ НаУКМА. Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 41. Див. також коментар № 17.

⁵⁷ Історіографію цього питання див.: Федорук Я. Творчість Михайла Грушевського в останній період його життя (1931–1934). – С. 151–153.

⁵⁸ Переказ цих спогадів І. Бутича див. у публікаціях: Копань Л. Куди ж подівся рукопис Грушевського? // Літературна Україна. – 1989. – № 49. – 7 грудня; Білокін С. Рецензія Олександра Білецького на шостий том “Історії української літератури” // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Мюнхен, 1991/1992. – Ч. 3/4, 1/4. – С. 258–259.

⁵⁹ Федорук Я. Творчість Михайла Грушевського в останній період його життя (1931–1934). – С. 168–177.

⁶⁰ Пріцак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – С. 28, 42 (прим. 75).

Великою окрасою дослідження Омеляна Пріцака, як згадувалося, була бібліографія праць Катерини Грушевської. Таку оцінку давав, зокрема, Василь Омельченко, який робив редакцію цієї бібліографії, звиряв деякі позиції *de visu* і виправляв неточності упорядника⁶¹. На жаль, бібліографія так і не з'явилася тоді друком – перший найповніший перелік праць дослідниці було опубліковано Іриною Матяш лише у 1997 р., а згодом передруковано Василем Горинем у 2000 р.⁶². Нижче подаємо декілька позицій, виявлених під час звірки варіантів бібліографії праць Катерини Грушевської, укладених Омеляном Пріцаком, Іриною Матяш та Василем Горинем:

1. Згадка про рецензію Андрія Лободи на збірку Катерини Грушевської: *Лобода А.* З примітивної культури. Розвідки і доповіді Катерини Грушевської, з передм. акад. М. Грушевського. Держ. видав. України, 1924 р. // *Етнографічний вісник* / Ред. А. Лобода, В. Петров. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 76–78⁶³.

2. *Грушевська К.* Прохальні обходи. Кілька завважень з приводу новішої літератури // *Матеріали до етнології й антропології* / Упоряд. Ф. Колесса. – Львів, 1929. – Т. 21–22: Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка. – Ч. 1. – С. 309–320⁶⁴.

3. Відгук на перший том “Українських народних дум” (1927): *Малинка О.* Кілька слів про мої записи дум // *Етнографічний вісник* / Ред. А. Лобода, В. Петров. – К., 1928. – Кн. 7. – С. 243–244⁶⁵.

4. Нотатки Василя Кравченка на тему однієї зі статей К. Грушевської: Від'їзд у море рибалок та моряків у м. Бердянську: До статті К. Грушевської “Дума про пригоду на морі Поповича” / Подав В. Кравченко // *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. – К., 1926. – Вип. 1–2. – С. 150–151⁶⁶.

⁶¹ НаУКМА. Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 48 (його лист до Пріцака від 8 травня 1970 р.).

⁶² *Матяш І.* Катерина Грушевська... – С. 130–136; *Горинь В.* Катерина Грушевська 1900–1943. – Львів, 2000. – С. 96–101.

⁶³ НаУКМА. Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 14, 49.

⁶⁴ Там само. – Арк. 61. У публікованих варіантах бібліографії ця праця подана помилково як окремий відбиток з 1927 р. без згадки про видання збірника пам'яті В. Гнатюка. Порівн.: *Матяш І.* Катерина Грушевська... – С. 134 (п. 32); *Горинь В.* Катерина Грушевська 1900–1943. – С. 98 (п. 32).

⁶⁵ НаУКМА. Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 16. Про інші рецензії, крім згадок у друкованих варіантах бібліографії, див.: *Парахіна М.* Наукова спадщина Катерини Грушевської 20–30-х років ХХ століття. – С. 65–66.

⁶⁶ НаУКМА. Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 9, 15, 51. Згадку про цю нотатку див. у покажчику: *Матяш І.* “Первісне громадянство” як явище історіографії: (Покажчик змісту) // *Молода нація: Альманах: [Видавництва “Смолоסקип”]*. – К., 2002. – № 2. – С. 342. Друкуючи цей текст, Катерина Грушевська подавала під рядком такий редакційний коментар: “Сей матеріал надійшов підчас друку книжки і не міг бути використаний в огляді виїзних звичаїв у згаданій статті «Дума про пригоду на морі Поповича»; в зв'язку з поданим там, значіння нижче поданих помічень остільки ясне, що може обійтися без спеціальних пояснень. Зібрано їх в Бердянську від кількох моряків різного віку” (*Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. – К., 1926. – Вип. 1–2. – С. 150).

Нездійснений проект видання “Українських народних дум”...

5. Рецензія К. Грушевської на працю: Edwin Sidney Hartland. *Primitive Law*. London, Methuen, 1924, с. 222 // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – К., 1926. – Вип. 1–2. – С. 130–134⁶⁷.

6. Рецензія К. Грушевської на працю: Evhen Onatsky. *Intorno alla morte: (Credenze, usi e costumi del popolo Ucraino)*. Відбиток з “*Nouva Antologia*” 26 березня 1929. Рим, 19 с. // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – К., 1929. – Вип. 1. – С. 137–138⁶⁸.

7. *Грушевська К.* Іван Богуславець і Маруся Богуславка: До мотиву неволі у невірних // *Sborník prací věnovaných profesoru dru Václavu Tillovi k šedesátým narozeninám: 1867–1927*. – Praha, 1927. – S. 85–97⁶⁹.

Вступна стаття Омеляна Пріцака до планованого перевидання “Українських народних дум” Катерини Грушевської друкується з усіма особливостями авторської мови й без змін у правописі, за винятком розділових знаків. Текстологічні примітки до автографа позначено зірочками (*) й подано під рядком. Скорочення, що робилися автором у рукописі, розшифровано у квадратних дужках. Публікований текст супроводжують ситуативні коментарі упорядника, винесені наприкінці статті. Нумерацію цих коментарів у тексті позначено в ламаних дужках.

Ярослав Федорук (Київ). **Нездійснений проект перевидання “Українських народних дум” Катерини Грушевської у “Гарвардській серії українознавства”.**

“Гарвардська серія українознавства” була заснована Омеляном Пріцаком у 1969 р. як проект Гарвардського комітету для українознавчих студій при Гарвардському університеті. У цій серії Пріцак спершу планував видати 25 монографій, проте в процесі цієї праці не всі вони були відправлені до видавництва. Два томи “Українських народних дум” Катерини Грушевської мали бути опубліковані як в англійському перекладі, так і з факсимільним відтворенням оригінальних видань (1927, 1931). Незважаючи на це, проект ніколи не було здійснено. Українські на-

⁶⁷ НаУКМА. Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 9, 15, 51. Ця позиція, властиво, є рецензією К. Грушевської на дві книжки цього автора, з яких у друкованих варіантах бібліографії згадано лише одну, а саме: *Hartland E. S. Primitive Society. The Beginning of the Family and Reconing of Descent*. – London, 1921. Точніший опис див.: *Матяш І.* “Первісне громадянство” як явище історіографії: (Покажчик змісту). – С. 341–342.

⁶⁸ НаУКМА. Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 11, 18, 57. Згадку див.: *Матяш І.* “Первісне громадянство” як явище історіографії: (Покажчик змісту). – С. 346.

⁶⁹ НаУКМА. Архів О. Пріцака. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 12, 17, 27, 54, 65. Ця позиція єдина з семи, яку авторові цих рядків не вдалося перевірити *de visu*. У друкованих варіантах бібліографії зазначено, що стаття публікувалася у “Первісному громадянстві” (К., 1929. – Вип. 1. – С. 85–97). Див.: *Матяш І.* Катерина Грушевська... – С. 134 (п. 35); *Горинь В.* Катерина Грушевська 1900–1943. – С. 99 (п. 35). Однак у згаданому випуску “Первісного громадянства” цієї статті немає, а на с. 88–95 там друковано матеріал Дмитра Зеленіна “Питання про завдання етнографії на нараді лєнінградських і московських етнографів”. Не натрапляємо на неї також і в інших випусках часопису, див.: *Матяш І.* “Первісне громадянство” як явище історіографії: (Покажчик змісту). – С. 333–348.

родні думи в англійському перекладі були видані лише у 1979 р. без текстологічних досліджень і коментарів як менше видання цього більшого проекту. Передмова Омеляна Прицака як головного редактора цього нездійсненого плану видання “Українських народних дум” Катерини Грушевської збереглася в його архіві у Києво-Могилянській академії.

Key words: Катерина Грушевська, Омелян Прицак, українські народні думи, “Гарвардська серія українознавства”, історіографія, фольклор, Всеукраїнська академія наук.

Ярослав Федорук (Київ). **Неосуществленный проект переиздания “Украинских народных дум” Екатерины Грушевской в “Гарвардской серии украиноведения”.**

“Гарвардская серия украиноведения” была основана Емельяном Прицаком в 1969 г. как проект Гарвардского комитета для украиноведческих исследований при Гарвардском университете. В этой серии Прицак сначала планировал издать 25 монографий, однако в процессе этой работы не все они были отправлены в печать. Два тома “Украинских народных дум” Екатерины Грушевской должны были быть опубликованы как в английском переводе, так и с факсимильным воссозданием оригинальных изданий (1927, 1931). Несмотря на это, проект никогда не был осуществлен. Украинские народные думы в английском переводе были опубликованы лишь в 1979 г. без текстологических исследований и комментариев как меньшее издание этого большего проекта. Предисловие Емельяна Прицака как главного редактора этого неосуществленного плана издания “Украинских народных дум” Екатерины Грушевской сохранилось в его архиве в Киево-Могилянской академии.

Ключевые слова: Екатерина Грушевская, Омелян Прицак, украинские народные думы, “Гарвардская серия украиноведения”, историография, фольклор, Всеукраинская академия наук.

Yaroslav Fedoruk (Kyiv). **An Unrealized Project concerning the Editing of Kateryna Hrushevska’s “Ukrainian Epic Songs” (“Ukrains’ki narodni dumy”) in the “Harvard Series on Ukrainian Studies”.**

The “Harvard Series in Ukrainian Studies” was founded by Omelian Pritsak in 1969 as a project of the Harvard Committee on Ukrainian Studies at Harvard University. Initially Pritsak planned to edit twenty five monographs in this series, but in a course of this work not all of them were prepared and sent to the Publishing House. Two volumes of Kateryna Hrushevska’s “Ukrainian Epic Songs” should have been published in an English translation as well as in reprints from the original Ukrainian editions (1927, 1931). Unfortunately this project was never completed. As a smaller part of this bigger editorial plan, Ukrainian epic songs in English translation were eventually published in 1979 without any textual criticism or commentaries. A manuscript of Pritsak’s introduction as an editor in chief of the unrealized reprint of Kateryna Hrushevska’s “Ukrainian Epic Songs” is preserved in his archive at the National University “Kyiv-Mohyla Academy”.

Key words: Kateryna Hrushevska, Omelian Pritsak, Ukrainian epic songs (*dumy*), “Harvard Series in Ukrainian Studies”, historical writing, folklore, All-Ukrainian Academy of Sciences.

З М І С Т

1. АРХЕОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Наталія Черкаська</i> . З історії Чуднівського архіву Жевуських	7
<i>Світлана Потапенко</i> . Фамільний архів Красовських: спроба реконструкції: (За матеріалами фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського)	24
<i>Валентин Кавунник</i> . Ризький прелімінарний договір від 12 жовтня 1920 року в документах Сергія Шелухина	47
<i>Ірина Преловська</i> . Методи і принципи дослідження документальних джерел з історії Української автокефальної православної церкви (1921–1930) – Української православної церкви (1930–1939)	63
<i>Таїса Сидорчук</i> . Матеріали Агатангела Кримського в архіві Омеляна Пріцака	101

2. ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІОГРАФІЇ

<i>Андрій Фелонюк</i> . Неопублікований нарис Євгена Завалинського про польсько-турецькі відносини у XV–XVII століттях	119
<i>Лю Макот [Євген Завалинський]</i> . Польща заборолом культури	123
Коментарі (<i>Андрій Фелонюк</i>)	126
<i>Ярослав Федорук</i> . Нездійснений проект перевидання “Українських народних дум” Катерини Грушевської у “Гарвардській серії українознавства”	128
<i>Омелян Пріцак</i> . <i>Kateřyna Hruševška</i> (1900 – ?)	143
Коментарі (<i>Ярослав Федорук</i>)	146

3. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ, КАРТОГРАФІЯ

<i>В'ячеслав Корнієнко</i> . Топоніми у графіті Софії Київської XI–XVII століть	155
<i>Володимир Ленченко</i> . Полтава на рукописних планах 1730 року	169

4. ІСТОРИЧНІ СТАТТІ

<i>Олександр Ящук</i> . Уявлення про верховну владу в першому зводі білорусько-литовського літописання: (На прикладі “Літописця великих князів литовських”)	175
---	-----

<i>Леонід Тимошенко</i> . Берестейська (Радзивілівська) Біблія 1563 року та її вплив на релігійні культури Східної Європи: (До 450-річчя видання пам'ятки)	196
<i>Ярослав Федорук</i> . Трансільванське князівство у 1656 році: вибір політики між Україною, Швецією та Річчю Посполитою	219
<i>Віталій Ткачук</i> . “Да исправится молитва моя, яко кадило пред Тобою”: кадження у парафіях Київської митрополії XVII–XVIII століть	245
<i>Віктор Дудко</i> . Хронологія видання журналу “Основа”	272
<i>Галина Бурлака</i> . Лектура Михайла Грушевського доуніверситетських часів	296
<i>Валерій Старков</i> . Формування джерельної бази вивчення традиційної ігрової культури людності України: кінець 1910-х – початок 1930-х років	311
<i>Сергій Гірик</i> . Ідеологія партії боротьбистів в українській історіографії	324
<i>Володимир Ковальчук</i> . Зміни в системі шифрування документів ОУН(б) у 1947–1948 роках	343
<i>Сергій Білокінь</i> . Про особливі методи боротьби НКВД з українським підпіллям (1947–1949)	354
<i>Юрій Черченко</i> . Зиновій Книш – історіограф УВО та ОУН	365
<i>Олексій Ясь</i> . Людина модерна та людина історична, або Переддень “антропологічного повороту” у рецепції Бориса Крупницького	379

5. ПУБЛІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ

<i>о. Назар Заторський</i> . “Послання Мисаїла” за Смоленським списком	401
<i>Володимир Кравченко</i> . Інвентар Володимирського замку 1636 року	429
<i>о. Юрій Мицик</i> . Три документи з історії Волині XVII століття	442
<i>Надія Миронець</i> . Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)	449
<i>Андрій Стародуб</i> . Переговори між польським дипломатичним представництвом у Москві та патріархом Тихоном (Беллавіним) у справі статусу та юрисдикції Православної церкви в Польщі (вересень 1921 – квітень 1922 років)	514
<i>Дмитро Бурім</i> . Інтеграційні процеси в українському студентському русі на теренах міжвоєнної Німеччини: (До історії створення та діяльності Союзу українських студентських організацій у Німеччині та Вільному місті Данцигу у 20-х роках XX століття)	547
<i>Ігор Гирич, Валентин Кавунник</i> . “Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну дискусію в УСДРП 1909–1912 років. Листи В. Садовського до А. Жука	576
<i>Григорій Стариков</i> . Реституційні суперечки щодо фондів Кременецького ліцею	640
<i>Дмитро Гордієнко</i> . Дві автобіографії Василя Ляскоронського (1909–1913) та його особова справа (1923)	654

6. РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

<i>Дмитро Гордієнко</i> . Спас на Берестові як писемна пам'ятка [Корнієнко В. В. Корпус графіті церкви Спас на Берестові (остання третина XI – перша третина XVII ст.). – К., 2013. – 304 с.]	681
---	-----

<i>Мирон Капраль</i> . Подільська шляхта XIV–XVI століть у дослідженні Віталія Михайловського [Михайловський В. Еластична спільнота: Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI століття. – К.: Темпора, 2012. – 450 с.; іл.]	693
<i>Володимир Потульницький</i> . Українська антропология як наука [Наулко В. Пошуки. Роздуми. Студії. – К.: Український письменник, 2013. – 392 с.]	704
<i>Василь Кононенко</i> . Тарас Чухліб. Відень 1683: Україна-Русь у битві за “золоте яблуко” Європи. – К.: КЛЮ, 2013. – 559 с.; іл.	718
<i>Володимир Маслак</i> . Нові дослідження про гетьмана Івана Самойловича в російській історіографії [Алмазов А. С. Политическим портрет украинского гетмана Ивана Самойловича в контексте русско-украинских отношений (1672–1687 гг.). – М., 2012. – 288 с.; Кочегаров К. Русское правительство и семья украинского гетмана Ивана Самойловича в 1681–1687 гг. – М., 2012. – 224 с.]	721
<i>о. Юрій Мицик</i> . Нова книга швейцарського професора з історії козацтва: [Kappeler A. Die Kosaken. Geschichte und Legenden. – München, 2013. – 127 S.]	727
<i>о. Юрій Мицик</i> . Нові дослідження японського славіста	731
<i>о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко</i> . Листи Юхима Сіцінського до Михайла Грушевського: Забагато помилок для маленької книги [Епістолярна спадщина Юхима Сіцінського. Листи до Михайла Грушевського (1891–1927 рр.) / Упоряд. О. М. Кошель. – К., 2009. – 138 с.]	735
<i>Світлана Іваницька</i> . Листування Михайла Грушевського: Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка / Упоряд. О. Мельник; ред. Л. Винар, І. Гирич. – К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2012. – 640 с. – (Серія: “Епістолярні джерела грушевськознавства”. – Т. 6)	748
<i>Валерій Ластовський</i> . Джерела з історії УАПЦ-УПЦ: нова інформація – нові погляди [Преловська І. Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1930) – Української Православної Церкви (1930–1939). – К., 2013. – 696 с.]	762
<i>Сергій Кот</i> . Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР 1917–1941: Джерелознавче дослідження – Том 2. – Дрогобич: Коло, 2013. – 1066 с.	766
<i>Володимир Ковальчук</i> . Олексій Данилишин. Повстанськими стежками Жидачівщини. Бої, бункери, криївки... – Дрогобич: Коло, 2012. – 514 с.	773
<i>Степан Макарчук</i> . Цивілізаційний підхід до української історії [Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 1. – 700 с.; Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 2. – 696 с.]	778

7. MISCELLANEA

Документ XVI століття до історії подільської шляхти (Волковинські) (<i>о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко</i>)	785
--	-----

Справи про Данила Апостола у фондах Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі (<i>Володимир Пришляк</i>)	786
Ухвала Кам'янецького міського уряду від 21 травня 1734 року в судовому процесі між братством церкви Святого Миколая та малярем Іваном Камінським про завершення комплексу ікон (<i>Володимир Александрович</i>)	790
Продукція цивільних друкарень XVIII століття як вияв “пропащого часу” в історії України (<i>Сергій Білокін</i>)	794
Ігри Холмщини та Підляшшя: хто вперше опублікував збірку Якова Сенчика? (<i>Валерій Старков</i>)	802
Атрибуція авторства статей про Миколу Ковалевського в “Літературно-науковому вістнику” у 1909 році (<i>Ростислав Пилипчук</i>)	804
Ще один крок до з'ясування обставин смерті Михайла Грушевського (<i>Світлана Панькова</i>)	807
Доповнення до листів Богдана Кентржинського до Володимира Янева та Бориса Крупницького (<i>Юрій Черченко</i>)	812
Ще про реабілітацію Сергія Шамрая (<i>Ярослав Федорук</i>)	814
Ярема Євгенович Полотнюк (1935–2012) (<i>Валерій Рибалкін</i>)	819
Юрій Анатолійович Пінчук (1937–2012) (<i>Олексій Ясь</i>)	828
Марія Іванівна Бутич (1930–2013) (<i>Тетяна Себта</i>)	834
Відомості про авторів	839

TABLE OF CONTENTS

1. ARCHAEOGRAPHY, SOURCE STUDIES

<i>Nataliia Cherkaska</i> . On the History of the Rzewuski Family's Estate from the Archive in Chudniv	7
<i>Svitlana Potapenko</i> . The Krasovsky Family's Archive: An Attempt at Reconstruction: (Based on the Collections of the Institute Manuscripts of the Volodymyr Vernadsky National Library of Ukraine)	24
<i>Valentyn Kavunnyk</i> . The Preliminary Treaty of Riga (12 October 1920) in the Documents of Serhii Shelukhin	47
<i>Iryna Prelovska</i> . Methods and Principles in the Study of Documentary Sources relating to the History of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1921–1930) which became the Ukrainian Orthodox Church (1930–1939)	63
<i>Taisa Sydorчук</i> . The Documents of Ahatanhel Krymsky in the Archive of Omelian Pritsak	101

2. MONUMENTS OF HISTORIOGRAPHY

<i>Andrii Feloniuk</i> . An Unpublished Essay by Yevhen Zavalynsky about the Relations between Poland and the Ottoman Empire from the Fifteenth to the Seventeenth Century	119
<i>Liu Makot [Yevhen Zavalynsky]</i> . Poland as a Shield of Culture	123
Comments (<i>Andrii Feloniuk</i>)	126
<i>Yaroslav Fedoruk</i> . An Unrealized Project concerning the Editing of Kateryna Hrushevska's "Ukrainian Epic Songs" ("Ukrains'ki narodni dumy") in the "Harvard Series on Ukrainian Studies"	128
<i>Omelian Pritsak</i> . Kateryna Hruševska (1900 – ?)	143
Comments (<i>Yaroslav Fedoruk</i>)	146

3. HISTORICAL GEOGRAPHY, CARTOGRAPHY

<i>Viacheslav Korniienko</i> . Geographic Names in the Graffiti of St. Sophia Cathedral in Kyiv from the Eleventh to the Seventeenth Century	155
<i>Volodymyr Lenchenko</i> . Manuscript Maps of Poltava (1730)	169

4. STUDIES

<i>Oleksandr Yashchuk</i> . The Idea of a Supreme Authority in the First Code of the Belarusian-Lithuanian Chronicles: (Based on the Example of the “Chronicler of the Grand Dukes of Lithuania”)	175
<i>Leonid Tymoshenko</i> . The Berestia (Radziwiłł) Bible (1563) and Its Influence on the Religious Cultures in Eastern Europe: (Dedicated to the 450th Anniversary of Its Publishing)	196
<i>Yaroslav Fedoruk</i> . The Principality of Transylvania in 1656: Forming a Policy Choice between Ukraine, Sweden, and the Polish-Lithuanian Commonwealth	219
<i>Vitalii Tkachuk</i> . “Let My Prayer Be Set Forth before Thee as Incense”: On Incense in the Parishes of the Kyiv Metropolia in the Seventeenth and Eighteenth centuries	245
<i>Viktor Dudko</i> . A Chronology of the Issues Associated with the Publication of the Journal of “Osnova”	272
<i>Halyna Burlaka</i> . Books that Mykhailo Hrushevsky Read before Entering University	296
<i>Valerii Starkov</i> . Creating a Source Base for the Study of Traditional Play Culture of the Ukrainian Population (1910s–30s)	311
<i>Serhii Hirik</i> . The Ideology of the Ukrainian Communist Party (Borotbists) in Ukrainian Historiography	324
<i>Volodymyr Kovalchuk</i> . Changes in the Enciphering System as revealed in the Documents of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN-B) in 1947–48	343
<i>Serhii Bilokin</i> . On the Specific Methods of the Struggle of the NKVD with the Ukrainian Underground Movement (1947–49)	354
<i>Yurii Cherchenko</i> . Zynovii Knysn – a Historian of the Ukrainian Military Organization (UVO) and the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN)	365
<i>Oleksii Yas</i> . A Modern Person and a Historical Person, or Preday of the “Anthropologic Turn” In Borys Krupnytsky’s Reception	379

5. SOURCE PUBLICATIONS

<i>Rev. Nazar Zatorsky</i> . The “Epistle of Misael” according to the Smolensk Manuscript	401
<i>Volodymyr Kravchenko</i> . The Inventory of the Castle of Volodymyr dated 6 November 1636	429
<i>Rev. Yurii Mytsyk</i> . Three Documents on the History of Volhynia in the Seventeenth Century	442
<i>Nadiia Myronets</i> . The Correspondence of Volodymyr Vynnychenko with Mykhailo Hrushevsky (1908–28)	449
<i>Andrii Starodub</i> . The Negotiations in Moscow of the Polish Diplomatic with Patriarch Tikhon (Bellavin) on the Status and Jurisdiction of the Orthodox Church in Poland (from September 1921 to April 1922)	514

<i>Dmytro Burim</i> . Processes of Integration in the Ukrainian Student Movement in Germany during the Time between the Wars: On the History and Activities of the Union of the Ukrainian Student Organizations in Germany and the Free City of Danzig in 1920s	547
<i>Ihor Hyrych, Valentyn Kavunyk</i> . “Opportunism” or “Socialism”: Considering the Issue of the Intra-Party Discussions in the Ukrainian Social Democratic Labor Party (1909–11). Valentyn Sadovsky’s Letters to Andrii Zhuk	576
<i>Hryhorii Starykov</i> . Restitutional Controversies Regarding the Fonds of the Lyceum in Kremenets	640
<i>Dmytro Gordiyenko</i> . Two of Vasyl Liaskoronsky’s Curricula Vitae (1909–13) and His Personal File (1923)	654

6. REVIEW ARTICLES

<i>Dmytro Gordiyenko</i> . The Church of the Savior on the Berestove as an Engraved Monument [Viacheslav Korniienko. Korpus hrafiti tserkvy Spasa na Berestovi (ostannia tretyna XI – persha tretyna XVII st.). – Kyiv, 2013. – 304 p.]	681
<i>Myron Kapral</i> . Podilian Gentry from the Fourteenth to the Sixteenth Century in Vitalii Mykhailovsky’s Study [Vitalii Mykhailovs’kyi. Elastychna spilnota: Podil’s’ka shliakhta v druhii polovyni XIV – 70-x rokakh XVI stolittia. – Kyiv: Tempora, 2012. – 450 p., il.]	693
<i>Volodymyr Potulnytsky</i> . Ukrainian Anthropology as a Science [Vsevolod Naulko. Poshuky. Rozdumy. Studii. – Kyiv: Ukrain’s’kyi pys’mennyk, 2013. – 392 p.]	704
<i>Vasyl Kononenko</i> . Taras Chukhlib. Viden’ 1683: Ukraïna-Rus’ u butvi za “zolote iabluko” Ievropy. – Kyiv: Klio, 2013. – 559 p., il.	718
<i>Volodymyr Maslak</i> . New Studies on Hetman Ivan Samoilovych in Russian Historiography [Almazov A. S. Politicheskii portret ukrainskogo getmana Ivana Samoilovicha v kontekste russko-ukrainskikh otnoshenii (1672–1687 gg.). – Moscow, 2012. – 288 p.; Kochegarov K. Russkoe pravitel’stvo i sem’ia ukrainskogo getmana Ivana Samoilovicha v 1681–1687 gg. – Moscow, 2012. – 224 p.]	721
<i>Rev. Yurii Mytsyk</i> . A New Book by a Swiss Professor on the History of Cossackdom [Andreas Kappeler. Die Kosaken. Geschichte und Legenden. – München, 2013. – 127 S.]	727
<i>Rev. Yurii Mytsyk</i> . New Books by a Japanese Scholar in Slavic Studies	731
<i>Rev. Yurii Mytsyk, Inna Tarasenko</i> . Yukhym Sitsinky’s Letters to Mykhailo Hrushevsky: Too Many Mistakes for a Small Book [Epistoliarna spadshchyna Yukhyma Sitsins’koho. Lysty do Mykhaila Hrushevs’koho (1891–1927 rr.) / Ed. O. M. Koshel’. – Kyiv, 2009. – 138 p.]	735

<i>Svitlana Ivanytska</i> . Lystuvannia Mykhaila Hrushevs'koho: Lystuvannia Mykhaila Hrushevs'koho ta Yurii Tyshchenka / Comp. O. Mel'nyk; ed. L. Vynar, I. Hyrych. – Kyiv; New York; Paris; Lviv; Toronto, 2012. – 640 p. – (Series: “Epistoliarni dzerela hrushevs'koznavstva”. – Vol. 6)	748
<i>Valerii Lastovsky</i> . Sources relating to the History of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church which became the Ukrainian Orthodox Church: New Information – New Assessments [Iryna Prelovs'ka. Dzherela z istorii Ukraïns'koï Avtokefal'noï Pravoslavnoi Tserkvy (1921–1930) – Ukraïns'koï Pravoslavnoi Tserkvy (1930–1939). – Kyiv, 2013. – 696 p.]	762
<i>Serhii Kot</i> . Serhii Bilokin'. Masovyi teror iak zasib derzhavnogo upravlinnia v SRSR 1917–1941: Dzhereloznavche doslidzhennia. – Drohobych: Kolo, 2013. – Vol. 2. – 1066 p.	766
<i>Volodymyr Kovalchuk</i> . Oleksii Danylyshyn. Povstans'kymy stezhkamy Zhydachivshchyny. Boï, bunkery, kryïvky... – Drohobych: Kolo, 2012. – 514 p.	773
<i>Stepan Makarchuk</i> . Ukrainian History through the History of Civilization [Ukraïna naidavnishoho chasu – XVIII stolittia: tsyvilizatsiinyi kontekst piznannia / M. F. Yurii, L. M. Aleksiiievets', Ya. S. Kalakura, O. A. Udod. – Ternopil: Aston, 2012. – Bk. 1. – 700 p.; Ukraïna XIX – pochatku XXI st.: tsyvilizatsiinyi kontekst piznannia / M. F. Yurii, L. M. Aleksiiievets', Ya. S. Kalakura, O. A. Udod. – Ternopil: Aston, 2012. – Bk. 2. – 696 p.]	778

7. MISCELLANEA

A Document of the Sixteenth Century on the History of the Gentry in Podilia (Volkovynskys) (<i>Rev. Yurii Mytsyk, Inna Tarasenko</i>)	785
Documents about Danylo Apostol in the Fonds of the Russian State Historical Archives in St. Petersburg (<i>Volodymyr Pryshliak</i>)	786
A Decision of the Municipal Government in Kamianets on 21 May 1734 with Respect to the Trial Process between the Brotherhood at the St. Mykolai Church and the Painter Ivan Kaminsky Regarding the Finishing of the Work on the Icons (<i>Volodymyr Aleksandrovych</i>)	790
The Eighteenth Century Products of Civil Typographies as a Reflection of “The Lost Epoch” in the History of Ukraine (<i>Serhii Bilokin</i>)	794
Plays in Kholm and Pidliashia Regions: Who Was the First Publisher of the Yakiv Sienchyk's Collection? (<i>Valerii Starkov</i>)	802
Attribution of Authorship of the Articles on Mykola Kovalevsky in “Literaturno-Naukovy Vistnyk” (1909) (<i>Rostyslav Pylypchuk</i>)	804
One More Step to the Understanding of the Circumstances of Mykhailo Hrushevsky's Death (<i>Svitlana Pankova</i>)	807

Supplements to the letters of Bohdan Kentrschynskyj to Volodymyr Yaniv and Borys Krupnytsky (<i>Yurii Cherchenko</i>)	812
On the Rehabilitation of Serhii Shamrai (<i>Yaroslav Fedoruk</i>)	814
Yarema Yevhenovych Polotniuk (1935–2012) (<i>Valerii Rybalkin</i>)	819
Yurii Anatoliiiovych Pinchuk (1937–2012) (<i>Oleksii Yas</i>)	828
Maria Ivanivna Butych (1930–2013) (<i>Tetiana Sebta</i>)	834
About the Authors	839